

Zekât ve “Temlik” Esası

Bünyamin ÇALIK (*)

Öz

İslâm dini hem dünya ve hem de ahireti hedefleyen ve birini diğerine tercihi tasvip etmeyen, mutedil bir yol tavsiye eden, engin bir inanç ve düsturlar manzumesidir. Ebedî saadeti kazanmak için dünya ahiretin mezrası kabul edilmiş ve bu maksadı gerçekleştirmek için de dünyadaki her meşru çalışma ibadet sayılmıştır. Zekât, bir yönüyle ibadet diğer bir yönüyle vergi niteliğinde olmak üzere söz konusu çalışmaların en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. Zekât kelime olarak temizlik, artmak, bereketli olmak, iyi ve düzgün olmak anlamına gelir. Dinî terminolojide ise asli ihtiyaçlar dışında nisap miktarı mala sahip olan ve bu sebeple zengin sayılan Müslüman'ın, bu zenginliği üzerinden bir tam yıl geçtiğinde vermesi gereken verginin adıdır. Zekâtın farz olmasının şartlarından birisi de, tam temellük yani kişinin mala tam sahip olmasıdır. Bunun anlamı, malın kişinin elinin altında bulunması ve onu kullanabilmesidir. Mal mevcut bulunduğu halde kişinin elinin altında olmazsa (kadının kocasında olan mehri gibi) veya mal elinde olduğu halde, kişi ona tam sahip olmazsa (borçlu gibi) bu gibi kimselere bu malların zekâtını vermek farz olmaz. Tam temellük, zekâtın sarf yerleriyle ilgili Hanefî mezhebinin savunduğu şartlardan biri olması bakımından, konuyla ilgili tartışmanın önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada söz konusu “temlik” şartının esası ve boyutları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zekât, Temellük, Rükün, Şart.

Alms and The Basic of Ownership

Abstract

Islamic Religion is a poem of deep faith and thoughts which aims both of the world and hereafter, and is not approve of choosing one another, advices a moderate road. To gain the eternal bliss, the world has been recognized the field of hereafter, to realize this aim all of the legitimate work in this world is considered

* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

worship. Alms is from one point of view worship, and from the another point of view is including in the nature of tax and represents one of the most important of these studies. Alms means as a word; cleaning, to art, to be fertile, well-being and being-proper in Arabic. In religious terminology, except for essential needs quorum who owns the amount of goods and therefore considered rich and it is the name of tax that a muslim who considered rich must give after one year lasts over this wealth. One of the conditions of being obligatory alms is full appropriation the ownership of a person in a full way. The meaning of this is that the goods is under the hand of him and use it to. If the goods is existence and is not under the hand of the person (as the mehr which is under the hand of the husband), or if the goods is in his hands, the person does not have it (as the debtor), as one like this is not obligatory to give the alms of these goods. Full appropriation in terms of being one of the conditions advocated related alms consumables places by the sect of Hanafi, forms the important dimension of the discussion of this subject. It is examined that in this study the dimensions of the basis of conditions of ownership.

Keywords: Alms, Appropriation, The Bow, The Condition

GİRİŞ

İslâm dini hem dünya ve hem de ahireti hedefleyen ve birini diğerine tercihi tasvip etmeyen, mutedil bir yol tavsiye eden, engin bir inanç ve düsturlar manzumesidir. Ebedî saadeti kazanmak için dünya ahiretin mezrası kabul edilmiş ve bu maksadı gerçekleştirmek için de dünyadaki her meşru çalışma ibadet sayılmıştır.

Dünya-âhiret dengesi, ruh-ceset gibi telâkki edilmiş, ruhî dengesi bozuk bir insanın bedenen bir arızası olmasa da mutlak saadet içerisinde olamayacağı gibi, bedenî dengesi bozuk bir insanın da ruh cephesinin tam olması halinde bile mutlu olamayacağı kabul edilmiştir. Buna göre her ikisi de sıhhatli olursa hayat mükemmele erişmiş ve mutlak saadet teessüs etmiş olur. Anlaşılan o ki, İslâm dini ne dünyayı ahiret için ne de âhireti dünya için terk etmeyi hatta ihmal etmeyi bile tasvip etmemekte, aksine, aralarında ahenkli bir dengeyi hedeflemektedir.

İslam dini, dünyada mutlak adaleti tesis etmek, zulmün her türlüünü ortadan kaldırmak amacıyla manevi yön kadar maddi bakımdan da kuvvetli olmayı emretmektedir:

“Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla hem Allah düşmanını, hem kendi düşmanınızı hem de bunlar dışında sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz.

Allah yolunda ne sarf ederseniz, size hiç haksızlık edilmeden karşılığı size aynen ödenir.”¹

Bu apaçık emirlere rağmen, İslam’ın Müslümanlarca gereği gibi anlaşılmasından ötürü bilhassa son asırlarda dünya hayatı ihmal edilir olmuş, Müslüman milletler, gelişmiş fakat Müslüman olmayan milletlerin güdümüne girerek zillet içerisinde yaşamaya mahkûm hale gelmişler, bunun sonucu olarak da ekonomi bozulmuştur. Daha kötüsü ise, zengin olmanın ve dünyadan nasip aramanın kınanır hale gelmesi, fakirliğin, zilletin, miskinliğin, tembelliğin vs. şiar haline getirilmiş olmasıdır. Bunun yanında “Müslüman ve zengin” olma anlayışında da bozulmalar meydana gelmiştir. İnfak ve tevazu esasına dayanan servet sahibi olma anlayışı, yerini yeni tip “Karun”lar misali zenginliklere bırakmıştır. Söz konusu infak ve tevazu anlayışı, iktisadi hayatın önemli bir temeli olan zekât ile asr-ı saadetten beri devlet eliyle organize edilerek sağlanmış iken, günümüzde uygulanma ve yaşama imkânı bulamamaktadır.

Zekât, İslam’ın beş temel esasından biridir. Zekâtın farz oluşu kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Zekâtın malî bir ibadet olduğunu ve önemini belirten birçok ayet² ve hadis³ bulunmaktadır.

Zekâtın malî bir ibadet olması, onun bir yönüyle ibadet diğer bir yönüyle vergi olmasını ortaya koymaktadır. Bu durumda zekâtın sosyal bir teklif, mali bir vergi olması ve muhtaç olanlara sarf olunan sosyo-ekonomik bir hüviyete sahip bulunması göz önüne alındığında, Müslüman olmayanların niçin bu yükümlülükten muaf tutulduğu sorusu akla gelmektedir. Burada akla gelen bir diğer soru da Müslüman olmayanlardan zekât miktarınca vergi alınıp alınamayacağı hususudur.

Burada ilk olarak bu sorulara cevap aranacak ve ardından zekâttaki temlik şartı konusuna geçilecektir.

1 Enfal, 8/60.

2 Zekâtla ilgili ayetler için bkz. 2/43, 2/83, 2/110, 2/177, 2/245, 2/254, 2/263, 2/267, 2/271, 2/273, 2/277, 3/92, 4/77, 4/162, 5/12, 5/55, 6/141, 7/156, 9/5, 9/11, 9/18, 9/34, 9/35, 9/53, 9/54, 9/58, 9/60, 9/71, 9/75, 9/98, 9/99, 9/103, 9/104, 11/87, 13/18, 13/22, 13/23, 14/31, 19/31, 19/54, 19/55, 20/14, 21/73, 22/35, 22/41, 22/78, 23/1, 23/2, 23/3, 23/4, 23/60, 24/37, 24/56, 27/3, 30/38, 30/39, 31/4, 32/16, 33/33, 41/6, 41/7, 47/36, 47/37, 47/38, 51/19, 57/11, 57/18, 58/13, 59/9, 64/16, 64/17, 70/24, 70/25, 73/20, 92/18, 98/5, 99/7, 99/8, 107/7.

3 Buharî, Zekât 1, 3,41, İstîtâbe 3, İtisâm 2, Sadaka 1, 63, Mezâlim 9, Megâzî 60, Tevhid 1, Tefsir, Âl-i İmrân 14, Berâet 6, Hiyel 3; Müslim, İmân 31, (19), 32, (20), Zekât 26, (987), 32, (1658, 1659, 1660); Tirmizi, Zekât 6, (625), İmân 1, (2610); Ebu Davud, Zekât, 1, (1556), 4, (1584), 4, (1575); Nesai, Zekât, 3, (5, 14), 46, (5, 55), 4, (5, 15, 16), 2, 6, (5, 12–14); Maliki, Zekât 30, (1, 269), Cihâd 3, (2, 444).

A. Zekât Yükümlülüğü

Klasik ve çağdaş fıkıh eserlerinde zekâtın farziyeti ile alakalı yeterince malumat bulunduğu için biz bu konuda okuyucunun söz konusu kaynaklara başvurmasını salık vererek, doğrudan “İslam niçin Müslüman olmayana zekâtı farz kılmamıştır?” sorusuna odaklanmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Bilindiği gibi, İslâm dini ehl-i kitaba birçok sosyal, ekonomik, kültürel imtiyazlar vermiş, onları İslam devletinin himayesi altına almış, birçok hususlarda Müslümanların lehine olan haklardan onların da istifade etmeleri sağlamıştır. Bütün bunlara rağmen zekât yükümlülüğü bakımından Müslüman ile Müslüman olmayan arasında ayırım yapılmıştır. Bu ayırımın izahı için zekât mükellefiyetini ibadet-vergi olması yönüyle iki açıdan ele almak gerekmektedir:

1) Zekât İslam’ın beş temel esasından biridir.

Zekâtın bir ibadet olarak kendine mahsus yönleri bulunmaktadır. Buna göre zekât;

- Zengin Müslümanlardan alınan bir ibadettir.
- İslâm’ın yayılıp gelişmesine hizmet eden bir ibadettir.
- Kalpleri yumuşatılmak suretiyle İslâm’a zarar verebileceklerin önüne geçilmesi amacıyla sarf edilen bir ibadettir.⁴

2) Zekât bir vergidir.

Zekâtın bir vergi olarak kendine mahsus yönleri bulunmaktadır. Buna göre zekât;

- Allah’ın emri olan bir vergidir.
- Zenginden alınıp fakire verilen bir vergidir.
- Kardeşlik bağlarını güçlendiren, bu şuurunun devamını sağlayan bir vergidir.
- Bir yönüyle Allah’ın hakkı bir yönüyle kulun hakkı olan bir vergidir.⁵

Bütün bunlardan anlaşılan şudur: Zekât ibadet-vergi niteliğinde bir ibadettir ve onu bir bütün olarak anlamak gerekmektedir. O halde zekâtı ne sadece ibadet ne de sadece vergi niteliğinde müstakil tek nitelikli bir yükümlülük olarak görmek doğru olmayacaktır. Zaten böylesi bir anlayış, bu yükümlülüğün hikmeti ile

4 İbn Abidin, (ö.1252/1836), *Reddü’l-muhtar ala Dürri’l-muhtar*, tahkik: Hüsameddin b. Muhammed Salih Ferfur. Dımaşk: Ma’hedu Cemiyetü’l-Fethi’l-İslâmî, 2000/1421. II, 258–259; Serahsi, (ö.483/1090), *el-Mebsut*, Kahire: Matbaatü’s-Saade. 1324-1331., II, 4; Heyet, *el-Fetevâ’l-Hindiyye*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000. I, 171; Yusuf Kardâvî, *Fıkhü’z-Zekât*, Beyrut: Dârü’l-İrşad, 1969. I, 95.

5 Mevsilî, (ö.637/1284) *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987. I, 106-108.

de bağdaşmamaktadır. Zira zekâtın sarf yerleri göz önüne alınacak olursa onun hem ibadet hem vergi mantığı içinde anlamlı olduğu görülecektir. O halde, gayrimüslimlerden zekât alınmamasının gerekçesinin, onun bir yönüyle ibadet olması özelliğinden kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır.

B. Zekât Miktarınca Vergi

Yukarıdaki açıklamalardan sonra Müslüman olmayanların zekâtla yükümlü tutulmaları mümkün görülemeyeceğine göre, günümüzde cizye ve haraç alınmayan zimmîlerden zekât miktarına muadil olarak vergi alınıp fakirlere verilip verilemeyeceği sorusu gündeme getirilebilir.

Kanaatimizce, gayrimüslimlerden zekât miktarınca vergi almak, zekâtın ibadet-vergi niteliğine zarar vermemektedir. Üstelik böylece Müslümanlardan ibadet olan zekât alınırken zimmîlerden de zekâta muadil olarak vergi alınmış olmakta ve bu yolla devletin ekonomik yükü Müslümanlardan hafifletilmiş ve bir denge sağlanmış olmaktadır. Yine bu konuda âlimlerin ortak içtihadı neticesinde icmâ oluşturmak toplumsal mutabakat bakımından yararlı olacaktır. Klasik fıkıh anlayışında en üst karar merci devlet başkanı olduğundan, onun istişareler sonucunda uygun görüş onaylamasıyla bu görüş uygulamaya konabilir.

En üst makamın onayıyla yapılacak olan bu uygulamada bir sakıncanın olmadığı görüşü birtakım delillerle desteklenebilir:

- ✓ Zekâtın zimmîlere farz olmaması, onun dinî bir yükümlülük olmasından kaynaklanmakla birlikte, vergi yönü ve maslahat ilkesi birlikte düşünüldüğünde “siyaset-i şeriyeye” gereğince zimmîlerden de zekât miktarı verginin alınmasında bir sakınca bulunmamaktadır.
- ✓ İslam âlimlerinin görüşleri, zekâtın farz olmasındaki illetin izahında meselenin iltizam açısından ele alındığını göstermekte, zekâtın alacaklılar bakımından bir hak olduğunu ortaya koymaktadır. O halde, Müslüman olmayanların da olumlu görüşleri alındıktan sonra onlardan zekât miktarı verginin alınmasında bir sakınca bulunmamaktadır.
- ✓ İslâm devletinde yaşayan zimmîlerin, devletin himayesine karşılık olarak “cizye” adında ödedikleri vergi uygulaması zamanımızda yoktur. Hâlbuki onlar da Müslümanlarla beraber haklardan yararlanmaktadırlar. O halde, onlardan söz konusu vergi alınmalıdır.
- ✓ Hz. Ömer’in Tağlipoğulları kabilesinin kendilerinden alınan “cizye”nin adının değiştirilmesini istemeleri üzerine bunun sadaka (zekât) olarak değiştirildiği rivayeti, söz konusu verginin adı üzerindeki tartışmaları tali derece kabul etmeyi mümkün hale getirmektedir.⁶

6 Kardâvî, *a.g.e.* I, 97–104.

C. Zekâta Temlik Şartı

Arapça “malik olmak” anlamındaki “meleke” fiilinin “tef’îl” babından gelen mastarı olan temlik, sözlükte “mülk olarak vermek” demektir.⁷ İstilah manası ise “zekâtın fakire bizzat veya vekâlet suretiyle teslim edilmesi” anlamına gelmektedir. Temlik neticesinde mal ilk sahibinin elinden çıkıp başkasının mülkiyetine geçmekte ve tasarruf hakkı bu ikinci malikin olmaktadır.⁸

Zekâtın rüknü, nisaba ulaşan maldan zekât miktarını çıkarıp ilgili sarf yerine teslim etmektir. Burada söz konusu sarf yerine yapılan teslimat, bir anlamda malın Allah Teâlâ’ya teslim edilmesidir. Zira malikin elinden çıkmış olan mal, fakirin mülkiyetine Allah Teâlâ tarafından girdirilmiş olur. Dolayısıyla da mal sahibi, Allah adına O’na niyabeten malı teslim etmiş demektir. Nitekim ayette şöyle buyurulmuştur:

“Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu bilmiyorlar mı? Evet, tövbeleri kabul eden, çok merhametli olan Allah'tır.”⁹

Bu anlamı teyit etmek üzere bir hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

“Sadaka fakirin eline geçmeden Allah'ın eline geçer.”¹⁰

Zekâtın aslı itibariyle bir ibadet olduğu malumdur. İbadet kavramı, yapılan işin bütünüyle Allah’a tahsis edilmesi anlamını taşır. Diğer bir ifadeyle, mal sahibi eda etmekle mükellef olduğu zekât miktarını Allah’a tahsis edip, O’na niyabeten elden çıkarıp fakirin mülkiyetine girdirmektedir. İşte bu, mülkiyete girdirme dolayısıyla Hanefî mezhebine göre zekâta temlik hususu şart koşulmuştur. Bu şartın sonucu olarak da zimmet taşımayan hayır yollarına, camiye, köprüye, su işlerine, ölü kefenlenmesine, ölü teçhizine vs. zekât verilmesi geçersiz sayılmış, buraları zekâtın sarf yerleri olarak görülmemiştir. Çünkü zimmet olmayınca temlik şartı tahakkuk etmemektedir. Yine bu şartın gereği olarak, zekât olarak çıkarılan yiyeceğin ve mukabili başka bir maddenin bizzat verilmesi yerine, bu yiyecek fakirlere sabah akşam yedirilecek olsa temlik şartı tahakkuk etmediğinden dolayı zekât verilmiş sayılmaz.¹¹

7 Mutarrizi, (ö.610/1213), *el-Mugrib fî tertibi'l-mu'rib*; thk. Mahmûd Fahuri. Haleb: Mektebetu Usame b. Zeyd, 1979. I, 366.

8 Mevsîlî, (ö.637/1284) *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987. I, 106.

9 Tevbe, 9/104.

10 Kâsânî, (ö.587/1191), *Bedaii's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997. II, 38.; Taberi, (ö.310/923.) *Mu'cemu'l-Kebîr*, Mevsîl: Mektebetü'l-Ulüm ve'l-Hikem.1983. IX, 109. (Hadis No:8571).

11 Aynı durum, ölen borçlu için de geçerlidir. Nitekim borçlu olarak ölen bir kimsenin bu borcunu ödemek isteyen kişi, zekâta niyet ederek söz konusu borç miktarını alacaklıya verse,

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Zekât Ve Temlik

Burada Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde zekâtın bizzat devlet tarafından organize edilip toplanması uygulamasının Hz. Osman'a kadar devam etmesini, daha sonraki farklı uygulamaları ve temlikin tahakkuk meselesini ele alacağız.

a. Zekâtın Devlet Tarafından Toplandığını Bildiren Tatbikat

Zekâtın devlet tarafından alınması uygulamasına bizzat Kur'ân delâlet etmektedir:

“Ey Muhammed! Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al, onlara dua et /senin duan onlar için bir güvendir. Allah işitir ve bilir.”¹²

Bu ayette, İslâm devletinin başkanına Müslümanlardan bir nevi gelir vergisi olan zekâtı bizzat almasını emretmektedir.

Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır:

“Zekâtlar; Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere onu toplayan memurlara kalpleri Müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrumda sarf edilir. Allah bilendir, hâkimdir.”¹³

Bu ayette Yüce Allah, zekâtın bizzat devlet tarafından toplanması gerektiğine zekât toplayan memurlara hisse ayırmak suretiyle işaret buyurmuştur.

Bu emirler bize zekâtın mutlaka devletçe alınarak tevzi edilmesi gerektiğini haber vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), yaşadığı müddetçe zekât kendisine verilmiştir. O devirde ve daha sonra gelen Halifeler devrinde de zekâtın, bütünü ile fert tarafından tevzi edildiğine dair bir belgeye rastlanılmamaktadır. Aksine bütün delil ve rivayetler bize zekâtın muayyen bir devre kadar devletçe alındığını gösteriyor.

Zekât, farz olduğu andan itibaren Hz. Peygamber (s.a.v.)'in görevlendirdiği memurlar tarafından toplanmış, zahiri mallardan ziraî mahsuller tahmin edilerek hasat zamanı mahsuller bu memurlar tarafından toplanmış, hayvanların zekâtında da aynı usul tatbik edilegelmiştir. Zekât “günümüzde olduğu gibi, sorumsuz bir şekilde hiç bir suretle ferdin isteğine bırakılmamıştır.¹⁴ Örneğin, İbni Abbas

ölenin zimmeti sona erdiği için temlik şartı gerçekleşmemekte ve zekât verilmiş olmamaktadır. Kâsânî, a.g.e. II, 39–40.

12 Tevbe, 9/103.

13 Tevbe, 9/60.

14 Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, İstanbul: Feyiz Yayınları, 1972.s.465.

(r.a.)’in rivayet ettiği hadiste: Hz. Peygamber (s.a.v.) Muaz (r.a.)’ı Yemen’e gönderdiğinde: “Onlara zenginlerin mallarından alınıp fakirlere verilmek üzere zekâtın Allah’ın farz kıldığını bildirmesini bu hususta kendisine itaat edecek olurlarsa haddi aşmamasını zulmetmemesini mazlumun bedduasından sakınmasını, zira mazlum duasının müstecap olacağını” buyurmuştur.¹⁵ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) çeşitli bölgelere zekât toplamakla görevli memurlar da göndermiştir.¹⁶

Vâil b. Hucr’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir bölgeye zekât memurlarından birini göndermişti. Bu memur bir Müslümanın zekâtını almak için onun yanına gitti. Adam getirip zekât memuruna zekât olarak zayıf bir deveyi verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “...Allah ve Resulünün zekât memurunu gönderdik ve falan adam ona zayıf bir deve yavrusunu verdi. Allah’ım! Ne kendisine, ne de devesine bereket verme.” buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu sözü o adamın kulağına gitti. Bunun üzerine adam ona güzel bir deve getirerek: “...Allah’a ve Resulüne karşı tövbe ediyorum.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’de bu sefer: “Allah’ım ona ve develerine bereket ver.” diye dua etti.¹⁷

b. Zekâtın Devletçe Alınmasının İhmal Edilmesi

Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde devletçe alınan zekât daha sonraki dönemlerde ihmal edilmiştir. Bunun başlıca sebebi, zekât alınan malların “zahiri mallar” ve “bâtini mallar” diye iki kısımda mütalaa edilmesidir.

Zahiri mallar; görünen ve tespiti imkân dâhilinde bulunan açık mallardır. Toprak üstünden elde edilen ve elde edilmesi imkân dâhilinde olan bütün mallarla hayvanlar bu kısma girmektedir. Bu türlü malların zekâtları önceden tespit edilirdi. Bâtini mallar; gizli mallar demektir. Bunların % 100 sıhhatle tespit edilmesi güçtür. Ancak sahiplerinin beyanı ile veya banka ve benzeri şirketlere yatırılmakla bunların tespiti mümkün olabilir. Altın, gümüş, madeni ve kâğıt paralar, ticaret malları gibi.¹⁸

Hz. Osman devrine kadar ister gizli olsun, ister açık olsun, bütün malların zekâtı devlet tarafından alınmaktaydı. Bunun aksini ispat eden bir belge mevcut değildir. Hz. Osman’ın halifeliği zamanında İslam devletinin gelirleri kapsamına giren mallar çoğaldı. Bu sebeple ticari mallarla paranın tespiti ve kontrolü güç bir durum arz etmeğe başladı. Bunun üzerine Hz. Osman batini malların zekâtının ödenmesini sahiplerinin isteğine ve emrine bıraktı, dolayısıyla devletin zekâtle

15 Yavuz, a.g.e. s.466.

16 Kardavî, a.g.e. II,749-751.

17 Nesâî, “Sünen”, Zekât, V, 21.; Yavuz, a.g.e. s.466.

18 Kardavî, a.g.e. II,749-751.

ilişkisi kısmen kesilmeğe başladı. O devirde yaşayan sahabeler de bu kararı güzel karşılayarak bunda ittifak ettiler. Böylece para sahipleri zekâtlarını ödemekte devlet başkanın birer vekili olarak kabul edildiler. Hz. Osman, batını malların zekâtını, sahipleri tarafından verilebilmesi ile ilgili kararını halka bir hutbesinde şöyle ilân etti:

Sâib b. Yezid diyor ki: Osman Affan'ın minbere çıkarak şöyle dediğini duydum: Bu ay, zekât verme ayıdır. Kimin üzerinde zekât borcu varsa, borcunu ödesin.¹⁹

c. Zekâtın Devlete Verilip verilmemesine İlişkin Tartışmalar

Hem zahiri, hem de batını mallardan zekâtın devletçe alınması ancak Hz. Osman devrine kadar devam etmiştir. Hz. Osman'dan sonra, insanlar zekâtlarını çeşitli şekillerde ödemeye başlamışlar, devlete verilmesi hususunda da ayrı ayrı görüşler belirlemeğe başlamıştır. Bu görüşler üç grupta toplanabilir:

1) Zekât devlete de sarf yerlerine de verilebilir

İmam Şâfiî (ö.204/819), İbrahim en-Nehaî (ö.196/815), Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/837), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) zekâtın devlete de gereken yerlere de verilebileceğini kabul etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'e ve İbrahim en-Nehaî'ye göre bir kimsenin zekâtını bizzat kendisinin gereken yerlere vermesi daha faziletlidir. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm da ferdin nakit parasının zekâtını bizzat kendisinin tevzi etmesini, devlete de verse mesuliyetten kurtulacağı görüşünü savunmuştur. Ancak ona göre mal sahibi bunların zekâtını devletten kaçıramaz. İmam Şâfiî, nakit malların zekâtının fert tarafından kendi eliyle gereken yerlere tevzi edilmesi görüşünü müdafaa etmekte ve ezcümle şöyle demektedir: Hiç bir Müslümanın, nakit malının zekâtında başkalarını vekil etmesini güzel görmem. Kişi malından bizzat sorulacaktır. Binaenaleyh fert kendisi, zekâtını tevzi ederken dilediği yere vermekte en uygun yolu seçmeğe daha lâyıktır. Hem mal sahibi malının zekâtını kendisi öderse kesin bilgiye sahip olarak, yerine gidip gitmediği hususunda tatmin olur. Başkaları bu işi yaparsa yerini bulup bulmadığı hususunda şüpheye düşer. Bu durum nakit mallar içindir. Zahiri mallarının zekâtını ise devlete vermektedir. Eğer devlet bunun için memur gönderip istemezse, o takdirde zekâtını kendisi tevzi eder.²⁰

19 Yavuz, *a.g.e.* s.467–468; Kardavî, *a.g.e.*, II,759–775.

20 İbn Kudâme (ö.620/1223), *el-Muğnî*, tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1992. II,642.; Mâlik, *el-Müdevvene*, II, 44-87.; Seyyid Sabık, *Fıkhü's-Sünne*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi. I, 402.; Yavuz, *a.g.e.* s.476.

2) Zekât bazı şartlarla devlete verilebilir

Bu görüşü savunanlar, zekâtın devlete verilebilmesi için devlet mekanizmasını işletenlerin adalet gereğince iş görmelerini şart koşmaktadırlar. Örneğin İmam Mâlik'e (ö.179/795) göre, bir kimse adaletle hükmeden devlet adamlarına zekâtını ödemek zorundadır. Toprak mahsulleri ile küçük ve büyük baş koyunların zekâtını toplamak için, devlet memurlar göndererek tahsilat yapar. Bir kimsenin malı üzerinden sene geçse, devlet memurlarının tahsilatını beklemek zorundadır.²¹ Yine Şâfiî (ö. 204/819.) mezhebine müntesip olan âlimlerin birçoğuna göre, devlet adamları adalet sahibi olurlarsa zekâtın onlara verilmesi daha faziletlidir.²² Bunun dışında Sevrî (ö.95/715.), Atâ (ö.27/647.) ve Şa'bî (ö.104/723) gibi müctehidler de zekâtı gereken yerlere vermeyen devlet adamlarına kat'i surette zekât verilemeyeceğini, devlet adamlarının adalet sahibi olmadıkları görüldüğü zaman zekâtın onlara değil, gereken yerlere verilmesi gerektiği görüşündedirler.²³

Bu konuda Ebû Hanife (ö.80/150.) ve Ebû Ubeyd (ö. 224/837.) malların zahiri ve batını ayırımını dikkate alarak, zahiri malların mutlaka devlete verilmesi gerektiğini, bâtni malların zekâtında ise mükellefin serbest olduğunu söylemektedirler.²⁴

3) Zekâtın kayıtsız şartsız olarak devlete verilir.

Yusuf Kardavî gibi çağdaş âlimler zekâtın mutlaka devlete verilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Bunlar, zekâtın kayıtsız şartsız devlete verilmesi gerektiği hususunda Hz. Peygamber'in çeşitli hadislerine dayanmaktadırlar. Örneğin, Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "zekâtımı senin elçilerine (zekât memurlarına) ödediğim zaman Allah'a ve Resulüne karşı mesuliyetten kurtulur muyum? diye sordu. Hz. Peygamber de cevaben: "Evet, zekâtını benim elçime ödediğin zaman Allah ve Resulüne karşı sorumluluktan beri olursun. Ödediğin zekâtın mükâfatı sana, günahı ise, onu değiştirene aittir" buyurdu.²⁵ Yine İbni Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz benim ölümünden sonra hoşunuza gitmeyen bazı olaylar çıkacak." Ashap: Yâ Resûlallah (o zaman) Bize ne yapmamızı emredersiniz? dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) : "Üzerinizdeki hakları öder, kendiniz için Allah'tan hayırlısını istersiniz"²⁶ buyurdu.

21 Mâlik, (ö. 179/795), *el-Müdevvene*, II, 44-87.

22 Seyyid Sabık, *Fıkhü's-Sünne*, Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985.*Fıkh'us-Sünne*, I, 402.

23 İbn-i Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 642 vd.

24 Mevsilî, a.g.e. I, 123.

25 Şevkânî, *Neyl'ül-Evtâr*, IV, 41.

26 Şevkânî, *Neyl'ül-Evtâr*, IV, 41.

Bu görüşe göre, Müslümanların zekâtlarını mutlaka devlete vermek zorunda olduklarını gösteren diğer bir hadis şöyledir: Vâil b. Hucr'dan rivayet edildiğine göre kendisi şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.)'e bir adamın şöyle sorduğunu duydum: Yâ Resûlallah! Bizim başımıza, üzerimizdeki hakları isteyen fakat bizim haklarımızı vermeyen idareciler geçerse ne yapalım? Bize haber ver, dedi Hz. Peygamber (s.a.v.): “*İdarecilerinizin emirlerini dinleyin ve itaat edin. Sizin mesuliyetiniz size, onların mesuliyetleri de kendilerine aittir*” buyurdu.²⁷

2. Temlik ve Zekâtın Sarf Yerleri

Yukarıda zekât verilen şahsa taallûk eden yegâne şartın temlik olduğunu zikrettik. Fakat zekât sadece fakirler sınıfına değil, sekiz sınıfa verilmesi gerektiğinden, onu yalnız fakir şahıslara münhasır olarak kabul etmek hilâf-ı hakikat olacağı gibi âyet-i kerimenin de hükmüne aykırıdır. Bu sebeple zekâtın sarf yerlerini göz önüne alarak temlik ile alakasına da değinmemiz yerinde olacaktır.

Zekâtın verileceği yerler sekiz sınıf olup bunlar Tövbe Suresi'nin 60. ayetinde şöyle beyân olunuyor:

“*Sadakalar, Allah'tan bir farz olmak üzere, sadece fakirlere, düşkünlere, sadaka toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara kölelerin kurtarılmasına, borçlulara, Allah yoluna ve yolda kalmışlara aittir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir; hikmet sahibidir.*”

Kesin hüküm ifade eden bu âyetin hükmüne dâhil sınıflar dışında kalan yerlere zekât verilmez. Şimdi bu sınıfları görelim.

a. Fakirler-Miskinler

Görüldüğü gibi sekiz sınıf olarak açıklanan zekâtın sarf yerlerinden ilk ikisi “fakirler” ve “Miskinler” dir. Fakat bu sınıfların tayin hususunda müçtehitler ve müfessirler arasında ittifak edilen bir görüş yoktur. Bu konuda çeşitli, farklı fikirler ileri sürülmüştür.

İbn-i Abbas, İmam Hasan, Mücahid, İkrime, İbn-i Zeyd ve İmam Malik tarafından ileri sürülen görüşe göre fakirden maksat “ihtiyaç sahibi olup istemekten çekinen kimse”dir. Hz. Ömer, Muin b. Safiy ve Taberî'ye göre fakir, “Müslümanların yoksulları”dır. İmam Şafii'ye göre ise fakir, “hiç bir şeyi bulunmayan kimse”dir.²⁸

27 Şevkânî, *Ney'ül-Evtâr*, IV, 41.; Yavuz, *a.g.e.* s.480-487.

28 Alâeddin Ali, Hazin, (ö.741/1341), *Lübabü't-te'vil fi Meani't-Tenzil = Tefsirü'l-Hazin*, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1891. III, 290-291.; Yavuz, *a.g.e.* s.388.

Miskinlere gelince, Katâde'nin görüşüne göre miskin, “sıhhatli fakat ihtiyaçlı olan kimse”dir. İmam Şafii'ye göre ise miskin, “çalışma kudreti bulunup nisap miktarından az fakat kendine yetecek kadar varlığı bulunan kimse”dir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre miskin, “ister dilensin isterse dilenmesin sanatı olup 50 dirhemden az parası olandır”²⁹

Müçtehid İmamlarımızdan Ebu Yusuf'a göre fakir ve miskin bir sınıftır. Malikilerden İbni Kasım da aynı görüştedir.³⁰ Ebu Yusuf ve İmam Züfer dışında başta Ebu Hanife olmak üzere Hanefilerin ekserisi ile Maliki mezhebi müçtehitlerine göre fakir, “gelirleri ihtiyaçlarını karşılamayan yahut nisap miktarından daha az malı bulunan kimse”dir. Miskin ise “hiçbir geliri ve malı olmayan”lardır.³¹

Şafii ve Hanbelilere göre fakir, “hiçbir kazancı, malı olmayan”; miskin, “gelir ve malları ihtiyaçlarını karşılamayan kimse”dir.³²

Fakihlerin, fakir ve miskin tarifleri konusundaki farklı görüşlerinden şu neticeleri çıkarabiliriz:

- Malı ve kazancı olmayan kimseler
- Malı ve kazancı olup, bunlar kendisi ve ailesinin geçimine yetmeyen kimseler.
- Geçimini yarı yarıya karşılayacak malı olun bu mal geçimine kâfi gelmeyen kimseler.

İmam Ebu Hanife'ye göre zekât alması caiz olmayan zenginler iki kısımdır. Birincisi nisab-ı gnâya sahip olan kimse yani nisap miktarı nâmi mala sahip olan kişidir. Bu gibiler zekât almak değil vermek durumundadırlar. İkincisi, nisab-ı istiğnaya sahip olan kimse yani hacet-i asliyesinden fazla zekâta tabi olmayan malı olan kimsedir. Bunlar zekât vermemekle beraber zekât almaları da caiz değildir.³³

29 Taberî, (ö.310/923.), *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an = Tefsiri't-Taberi*, Tahkik: Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dar-i Hacer, 2001/1422., X, 110.; Kurtubi, (ö.671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*. İ'tina ve tashih Hişam Semîr el-Buhari. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423. II,949.; Yavuz, a.g.e. s.389.

30 Kasani, (ö.587/1191), *Bedaii's-Sana'i fî Tertibi's-Şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418. IV, 18-21.; İbn Asım en-Nemri, (ö.463/1064), el-Memleketü's-Suudiyye: Mektebetü'r-Riyadi'l-Hadise, 1400/1980. I, 326.;Kardavî, a.g.e. II,544.

31 Mevsilî, a.g.e. I, 126.; Karafî, *eş-Zehira*, Beyrut: Daru'l-Garb, 1994. III,144.; Abdurrahman Cezeri, *Kitabu'l-Fıkh ala'l-Mezahibi'l-Erba'a*, I, 622.; Kardavî, a.g.e. II,547.

32 Şafii, *Üm*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1393. II, 82.; Ebu Yahya es-Seniki (ö.926/1524), *Esna'l-Metalib Şerhu Ravzu't-Talib*, V, 192.; İbn Kudame, (ö. 682/ 1283), *eş-Şerhu'l-Kebir*, II, 690.; İbn Kudâme, (ö.620/1223), *el-Muğni*, V, 209.; Kardavî, a.g.e. II,548.

33 Kâsânî, a.g.e. II, 465-466.; el-Haddâdî, (ö.800/1397). *el-Cevheretu'n-Neyyire*, I,499.

Diğer üç mezhebe göre ise, kişinin mal ve gelirleri ihtiyaçlarını karşılamıyorsa o kişi nisap miktarı mala sahip de olsa zekâta müstahaktır. Aksine malları nisap miktarına ulaşmasa dahi ihtiyaçtan fazla malı olan kimseye zekât almak caiz değildir.³⁴

Fakir ve miskinlere zekât verilirken ya bizzat veya vekâlet suretiyle teslim edilmesi gerekir. Şayet zekât toplama işini devlet organize ediyorsa o takdirde de görevlendirilmiş devlet memuruna teslim edilmesi gerekir.³⁵

b. Zekât Memurları/Amiller

Zekâtın verileceği yerlerden üçüncüsü zekâtı toplayıp dağıtmakla vazifeli olarak oluşturulan zekât teşkilatının her kademesinde çalışan memurlardır. Bu üçüncü sınıfa da zekât vermekle mükellef olanların ya bizzat veya vekâlet suretiyle vermeleri gerekeceğinden yine temlik tahakkuk etmiş olur.³⁶

c. Müellefe-i Kulûb

Zekât verilmek suretiyle İslâm'a karşı yumuşatılmak, zararsız hale getirilmek veya dinde sebat ettirilmek istenen kimselerdir. Müellefe-i kulûb sınıfına zekâtın verilmesi uygulamaları göz önüne alındığında devlet reisi veya onun vazifeli kılacağı kişiler ve heyetler vasıtasıyla mümkün olabilir. Ayrıca bu uygulama Hz. Peygamber devrinde uygulanmış Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinde Hz. Ömer'in teklifi ve şuranın tasvibiyle kaldırılmıştır. Gerçi âlimler arasında bu mesele ihtilâftır. Acaba Hz. Ömer'in bu hareketi ile âyet-i kerime'nin hükmü tamamen yürürlükten kaldırılmış mıdır? Yoksa onun ileri sürdüğü sebepler ortadan kalktıktan sonra bu sınıf kendiliğinden geri dönebilir mi? Yani müellefe-i kulûb hüküm bakımından baki midir?

Biz bu kısa çalışmamızda bu ihtilâflara girmek istemiyoruz. Meseleye temlik açısından baktığımızda *Hidaye*'de "Masarifu'z-zekât sekiz sınıftır. Müellefe-i Kulûb sınıfı ise düşmüştür. Çünkü Allah (c.c.) İslamiyet'i kuvvetlendirip onlara zekât vermeye lüzum bırakmamıştır,"³⁷ ifadesinde de olduğu gibi müellefe-i kulûbun ebediyen yürürlükten kalktığını iddia edenlere göre mesele kalmamıştır.

34 İbn Nuceym, (ö.970/1563) *el-Bahrü'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik*. Beyrut: Daru'l-Küttüb el-İlmiyye. 1997. Ali Özek, Hayrettin Karaman, H. Âkif Aydın, Mehmed Erkal, "İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât", İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1984. s.112.

35 Mevsilî, *a.g.e.* I, 129.

36 Mevsilî, *a.g.e.* I, 126. İbn-i Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 949.: Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II, 373; ve Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IX, 10; 93.

37 Merğînânî, (ö.593/1197), *el-Hidâye*, I, 112.

Müellefe-i kulûb'un her devirde baki olduğunu savunanlara gelince, bunlara göre de yukarda da belirttiğimiz gibi devlet reisinin yani İslam devletinin bir yükümlülüğüdür. Fakat bilhassa içinde yaşadığımız asırda olduğu gibi İslam devletinden mahrum olan Müslümanlar ne yapabilirler? Nasıl bir yol takip etmelidirler? Zekâtın devlet eliyle toplanmadığı durumlarda bu vazifeyi İslami cemiyetler yapabilir. Şayet böyle cemiyetler de yoksa o takdirde kişi kendi zekâtından inananların kalbini İslam'a ısındırmak için bir harcama yapabilir mi? Kardavî'nin bu konudaki kanaatleri şöyledir:

“Benim görüşüme göre kişi, zekâtını verebileceği başka yerler varsa inananlara kalplerini İslam'a ısındırmak için veremez. Darü'l-harpte yaşayan bazı Müslümanlar gibi zekâta hak kazanan kimse bulamıyorsa kâfirlere zekât verirse kalplerinin İslâm'a meyledeceğini ümit ediyorsa bu halde kâfirlere vermesinde bir beis yoktur. Bu gibi durumlarda İslam ülkelerine gönderme imkânı yoksa zekâtı İslâmî neşir yolunda harcamak daha iyidir.”³⁸

Y. Vehbi Yavuz'un görüşleri ise şöyledir:

“Müellefe-i Kuliüb, Allah'ın Müslümanlara ihsan ettiği bir nevi mücadele silahıdır, bir metottur. Bu metotla Müslümanlar arasında zayıf imanlı kişileri ve münafık durumunda bulunup zarar îrâs edebilecek kimseleri, bhusus Müslümanlığa karşı açık ve kapalı bir şekilde cephe almış azıtlı din düşmanlarını ve bu doğrultuda hizmet eden müesseseleri susturmak mümkündür. Yine bu mücadele sistemiyle saldırdığımız gurupların bir kısmını Müslümanlığa yaklaştırmak, bir kısmını Müslümanlığa karşı zararlı hale getirmek ve bir kısmını da İslâm dinine fikren ve bedenen yardım ettirmek, onlardan mümkün merteye faydalanmak gibi önemli neticeler alma, bilir. Nitekim Hz. Peygamber de aynı yoldan hareket ederek müspet neticeler almıştır.”³⁹

d. Köleler

Zekâtın verileceği yerlerden beşincisi de kölelerdir. Âyet-i kerime'de zekâtın sarf yerlerinde ilk dört guruba zekât malları verilir ve onlar onda diledikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Son dört guruba gelince onlara zekât malı mutlak olarak verilmaz. Bilâkis zekât malı bunlar zekâta neden hak kazanmışlarsa ancak o yönle sarf edilebilir.

Zekâtın kölelere sarfı iki şekilde olur. Birincisi mükâtep kölelere zekâtla yardım etmek suretiyle olur. Diğeri de bir kişinin zekât malıyla köle veya cariye satın alarak onu azad etmesi veya devlet reisinin zekât gelirleriyle köle, cariye satın alıp onları azad etmesi şeklinde olur.

38 Kardavî, a.g.e. II, 608.

39 Yavuz, a.g.e. s.415-416.

Temlik ile alakasına gelince, kişinin mükâtep köleye bizzat veya vekâlet suretiyle vermesiyle olabileceği gibi mükâtep kölenin sahibine de vererek azat edilmesi sağlanabilir.⁴⁰

e. Borçlular

Zekâtın harcama yerlerinden altıncısı da borçlulardır. Hanefî mezhebine göre borçlu, “borcu olan ve borcundan başka nisap miktarı mala sahip olmayan kimse”dir.⁴¹

İslam’ın zekâtın borçlulara pay ayırması dikkate değer bir hadisedir. İslâm müminlere yaşayışlarında itidal ve iktisadi tavsiye etmektedir. Ta ki israf yönünden borçlu duruma düşmesinler. Hayatın getirdiği şartlar sonucu borçlanmak mecburiyetinde kalanlarda kazanıp biran önce bütün borçlarını ödemeye teşvik etmiştir, zorlamıştır. Bütün bunlardan sonra, bir Müslüman borcunun bir kısmını veya tamamını ödemekten âciz olursa, o vakit de duruma devlet müdahale etmekte, onu borçtan ve borcun insana yüklediği zilletten kurtarmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber borçlu olarak ölen kimselerin cenaze namazlarını kıldırmaz, sahabeyi kirama kıldırmalarını söylerdi. Daha sonra devlet hazinesi zenginleşince borcunu ödeyemeden ölenlerin borçlarını devlet hazinesinden öder ve sonra namazlarını kıldırır olmuştur.⁴²

Görüldüğü gibi “temlik” rüknü ortadan kalktığı için zekât verilmiş sayılmıyor. Fakat borçlu sağ olur da kişi zekâtını bizzat veya vekâlet suretiyle veya devlet reisi zekât fonundan bu gibi mağdur olan borçlulara ödemelerine yardımcı olmak üzere pay verebilir.

f. Allah Yolu

Zekâtın harcama yerlerinden yedincisi de “Allah Yolu”dur. Allah yolu nedir? Bu suale cevaplar çok farklı olmuştur. Hanefilerden Ebu Yusuf’a göre bu ifadeyle kastedilen kimseler fakir olduğu, yiyecek, binek, silah vs. ihtiyaçlarını gideremediği için cihattan geri kalanlardır. İmam Muhammed’ e göre bununla kastedilenler hac ibadetinden geri kalanlardır. Kâsânî Allah’a itaat ve hayır yolunda çalışan

40 Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir = Mefatihü'l-Gayb*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1307. XVI,111.

41 Ayni, (ö.855/1451.), *Remzü'l-hakaik fi şerhi Kenzi'd-dekaik.*, Kahire : el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1902. I, 94.; İbn Nuceym, (ö.970/1563) *el-Bahri'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik.* V, 445.

42 Ali Özek, Hayrettin Karaman, H. Âkif Aydın, Mehmed Erkal, “İbadet ve Müessesese olarak Zekât”, s.129.

herkes muhtaçsa bu guruba girer demektir. Yine Hanefilerden bunlardan kasıt “ilim yolunda olanlardır” diyenler de olmuştur.⁴³

Mâlikîlere göre hâkim kanaat Allah yolu “cihad” demektir. Mâlikîlere göre zekât mücahitlere ve bu yolda vazifeli muhafızlara verilir.⁴⁴

Hanbelîler’e göre “Allah yolu” çerçevesine girenler, “devletten herhangi bir maaş almayan gönüllü gaziler”dir. İşte bu kimselere zengin de olsalar zekâtan yardım yapılır.⁴⁵ Şafililer de aynı kanaattedirler.⁴⁶

Bütün bu bilgilerden sonra mezheplerin müttufekun aleyh oldukları noktaları şöylece göstermek mümkündür:

- Cihad kesin olarak Allah yolu mefhumuna dâhildir.
- Zekâtın Allah yolunda, çarpışan mücahitlerin şahıslarına, verilebileceğinde tereddüt yoktur. Tereddüt cihâd hazırlıklarına zekâtan bir harcama yapıp yapılamayacağıdır.
- Okul, hastane, cami gibi sosyal faaliyetlere zekâtan bir harcama yapılamaz. Buralara ancak devlet bütçesinin diğer gelirlerinden harcama yapılabilir. Çünkü Hanefilere göre böyle bir harcamada temlik gerçekleşmemektedir. Diğerlerine göre de zekâtın sarf yerleri arasında böyle bir sarf yeri yoktur.⁴⁷

Bu manaların dışında Allah yolu mefhumunu daha geniş manada mütalaa eden âlimler de vardır. Muhammed b. Abdi'l-Hakem, Kadı Beydâvî, Muhammed Hamdi Yazır gibi âlimlere göre zekât fonundan sadece mücahitlere değil harp malzemelerine, binek, silah, harp aletleri, lojistik destek malzemeleri, askeri hastane, askeri okul vs. için gerekli olan hizmetlere verilebilir. Keza zekât fonundan ilim tahsil edenlere de verilebileceği görüşünde olanlar da vardır. Nitekim İbni Abidin’de şöyle bir ifade vardır: “Allah yolu sınıfı için; gazilerin fakirleri, bir kavle göre hacılar, başka, bir kavle göre de ilim tahsil edenlerdir.”⁴⁸ Şeyhzâde

43 Merğînânî, (ö.593/1197), *el-Hidâye*, I, 123.; Kâsânî, a.g.e. II, 471.; İbn Abidin, (ö.1252/1836), *Tekmiletü'l-Haşiyetü'l-Reddî'l-muhtar*, cüz, II, 81; Neseî, (ö.710/1310.), *Tefsirü'n-Neseî = Medârikü't-tenzil ve hakaikü't-te'vil*, Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1989/1408. III, 146.; Aynî, (ö.855/1451.), *Remzü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1902. I, 94; Zemahşeri, (ö.538/1144), *el-Keşşaf an hakaikü gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhi't-te'vil*, Kahire: Matbaatü'l-İstikame. 1947/1365. I, 100.

44 Sehnûn, (ö.240/854), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994. IV, 417.; Kurtubi, (ö.671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*. II,950.

45 İbn Kudame, *el-Muğni*, XIV, 331.

46 Şafii, *Üm*, II, 254.

47 Heyet, *İbadet ve Müesseseler olarak Zekât*, s.134.

48 İbni Abidin, a.g.e., II, 383.

Abdurrahman ise şöyle demektedir: “Âlime ve ilim tahsil edene zekât verilebilir. Çünkü bunlar çalışmalarını ilme hasredip kazanç imkânından mahrumdurlar. Hem âlimin elindeki paradan fakirler de istifade eder.”⁴⁹ Alâeddîn Ali de Allah yolunun umum ifade ettiğini bildiren görüşlerden bahsederek şöyle diyor: “Bazıları da demişlerdir ki, "Allah yolunda" sözünün manası umumdur. Onu yalnız gazilere hasretmek caiz olmaz. Bu sebepten bazı fakihler Allah yolunda hissesinin mescit yapmak, köprü ve kale inşa etmek ölü teçhiz v.s. gibi bütün hayır yollarına sarf edilmesini caiz görmüşlerdir. Çünkü Allah yolunda sözü umumdur, hepsine şamildir.”⁵⁰ Keza Mısır müftüsü Şeyh Mahlûf’un dini hayır cemiyetlerine zekât verilmesinin caiz olduğuna dair bir fetva verdiğini de belirtmemiz faydalı olacaktır.⁵¹ Kardavî’nin görüşleri de şöyledir : “Allah yolunda sözünden umumi mananın yani bütün hayır yolları manasının kastedilmesinin imkânsız olduğunu, bu manası ile düşünüldüğü takdirde Allah yolunda mefhumunun birçok yerlere yöneleceğini ve zekâtın verileceği yerlerin sekiz sınıfa hasredilmesine aykırı olacaktır. Asıl ve müttefekun aleyh olan cihâd mefhumunun esas olmasının fakat bunun sahabe, tabiin ve daha sonraki devirlerde cihâd anlayışıyla asrın getirdiği cihâd anlayışını ve zorluklarını iyi tayin etmek gerekir.”⁵²

İslâmî cihâd yalnız askeri sahaya, münhasır değildir. Cihadın diğer yönlerine de şamildir. Gümümüzde Müslümanların bu türlü savaflara, yani askeri sahalar dışındaki savaflara diğerlerinden daha çok ihtiyaçları vardır bunlara bazı misaller de vermek mümkündür:

- ✓ İnsanları İslam esaslarına davet etmek için bir propaganda merkezi kurmak ve Müslümanlığı bütün ülkelerde Müslüman olmayanlara duyurmak.
- ✓ İslâm memleketleri içinde Müslümanları birleştirip gençleri kucaklayarak onları İslami fikre yöneltmek ve bu yönde sebat ettirmek.
- ✓ Yıkıcı neşriyata karşılık öz İslami neşriyat merkezleri kurmak.
- ✓ İslâm’ın cevherini hurafelerden arınmış olarak belirten temel bir kitap neşredip bu kitabı geniş ölçüde yaymak.
- ✓ İslâm dinine hizmeti gaye edinmiş bazı kuvvetli ve emniyetli kişileri bu hizmetlere hasretmek.

Yukarda sıralanan muhtelif hizmetler, Müslümanların zekâtını verebileceği en önemli yerlerdir.⁵³

49 Damad Efendi *Mecmeü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I, 222.

50 Bağdadi, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil = Tefsirü'l-Hazin*, II, 240.

51 Yavuz, *a.g.e.* s.640.

52 Kardavî, *a.g.e.* II, 635–639.

53 Yavuz, *a.g.e.* s.640–650.

Hanefilere göre bu umumi hayır yerlerine sarfta temlik rüknü yerine gelmemektedir. O halde böyle yerlere zekât da verilemez. Âyeti kerime'de zekâtın sarf yerleri sayılırken ilk dört yer (fakirler, miskinler, amiller, müellefe-i kulûb) “lâm” cer harfiyle, ikinci dört yer (köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar, yol da kalanlar) “fi” cer harfiyle sayılmıştır. İslâm âlimleri bu farkın sebepsiz olmadığını ileri sürerek buradaki farkı tespite çalışmışlardır. Bu hususta en çok taraftar bulan görüş, birinci ve ikinci guruplar arasında zekât olarak verilen malda tasarruf yetkisi bakımından farklılık olduğunu ileri süren şu görüştür:

Allah Teâlâ ilk dört sınıf için zekâtı “temlik lamı” ile tespit etmiştir. Köleleri zikrederken “lâm” harfini “fi” ile değiştirmiştir. Bu farkın bir faydası olması gerekir. Bu fayda şudur: İlk dört guruba zekâttan payları verilir ve onlar da onda diledikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Kölelere gelince, onların payları onları kölelikten kurtarmak için harcanır. Borçlular da böyledir. Zekât malı sadece borçluların borçlarını ödemeleri için harcanır. Gaziler için de durum aynıdır. Zekât malı harpte ihtiyaç duydukları şeye harcanır. Yolda kalmışlar da aynı şekildedir.⁵⁴

Özetle ilk dört guruba zekât malları verilir ve onlar onda diledikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Son dört guruba gelince, onlara zekât malı mutlak olarak verilmez. Bilâkis zekât malı, bunlar zekâtı neden hak kazanmışlarsa ancak o yönlerde sarf edebilirler. Zekâtın “fi” cer harfiyle sayılan son dört yerde temlik şart değildir. Zekâtle ölünün borcu ödenir ve köle satın alınıp azat edilir, diyenler burada temlikin şart olmadığını söylemektedirler. O halde "Allah yolunda" yapılan harcamalarda da temlik şart değildir.

Hanefilerde “fi” harf-i ceri mana bakımından “lâm” harf-i ceri gibi olabildiğinden hepsinde yine temlik şartı aranır ve temlikin olmadığı sarf yerlerinde zekât eda edilmiş sayılmaz.⁵⁵

g. Yolcular

Zekâtın sarf yerlerinden sekizincisi ve sonuncusu yolcular sınıfıdır. Parasızlık sebebiyle yolda kalmış kimselere, bunlar memleketlerinde zengin de olsalar zekât verilir.⁵⁶ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

*“Allah yolunda savaşanlar, yolcular ve fakir komşusuna zekât verilip bundan kendilerine hediye edilen zenginler dışında hiçbir zengine zekât verilmez.”*⁵⁷

54 Heyet, *İbadet ve Müessesese olarak Zekât*, s.134-136.

55 Damad Efendi *Mecmeü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I, 223.

56 İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, VII, 223.

57 Ebû Davud, I, 380.

Yolcuya zekât olarak verilecek miktar, onu ulaşmak istediği yere ulaştırılacak bir miktar olmalıdır. Öyle ki, yolda kalmış bir kimse bu parayla yiyecek, içecek, otel, seyahat ve hatta gerekirse giyecek masraflarını karşılayabilsin. Kişi zekât almaya müstahak yolculara ya bizzat veya vekâlet suretiyle zekâtını verebilir.

Sonuç

Yukarda Hanefî mezhebinde zekâta temlik şartının “zekâtı verin” emrinden çıkarıldığını zikretmiştik. Zira “vermek” ancak temlik yani başkasının eline geçirmekle olur. Bu itibarla hayır yollarına, camiye, köprüye, cemiyetlere, Kur’an kurslarına vb. kurumlara zekât verilemez. Ancak yine yukarda belirttiğimiz gibi zekât sadece fakirlere verilmesi lâzım gelen bir emir değildir. Aksine gerek Hz. Peygamber ve gerekse Râşid halifeler devrinde zekât sekiz sınıfa tevzi edilmiştir.

Zekât başlangıçta Hz. Peygamber tarafından hem zahiri hem de bâtını mallardan alınıyordu. Hz. Peygamber devrinde bir Müslümanın zekâtını bizzat fakire verdiğine dair bir kayıt da mevcut değildir.

Hz. Osman devrine kadar bu böyle devam etmiştir. Hz. Osman’dan sonra fütuhatlar neticesinde İslâm devleti genişlemiş zekâtın toplanmasında, zorlukların zuhur etmesi sebebiyle de yalnız zahiri malların zekâtı devletçe takip edilmiş, paranın ve ticari eşyanın zekâtı ise ferdin isteğine bırakılmıştır. Günümüzde zahiri malların zekâtının bile devletçe toplanmadığı bir dönemde “Müslümanlar zekât emrini nasıl ve ne şekilde ifa edecekler?” sorusu gündeme gelmektedir.

Bu soruya verilebilecek en makul cevap, zekâtın kişi veya devlet eliyle tevzi edilmesinden ziyade, yerine teslim edilmesinin öne çıkarılmasıdır. Buna göre, bir Müslümanın zekâtını devlete veya bir müesseseye teslim ederek icabında buna dair bir makbuz alması zekâtını ödemiş olmasıyla eş tutulmalıdır. Bu anlayışın temellendirilmesi için Ebu Hanife’nin “temlik” şartını “şekil” ve “mana” olarak ayırmak gerekmektedir. Mana olarak kabul edildiğinde, bir kimse zekâtını bizzat veya vekâletle veya herhangi bir yolla teslim ederse borcundan kurtulmuş olacaktır. O halde temlik, “borçtan kurtulacak şekilde ödeme manasının tahakkuku” olarak kabul edilebilir ve günümüzde din işlerine hizmet eden sosyal yardımlaşma esaslarına sadık kalarak çalışan müessese ve cemiyetlere, emin ellerde buldukları takdirde zekâtın verilmesi, Hz. Peygamber devrinde devlete verilmesinden farksız görülebilir.⁵⁸

Ancak bu anlayış, eleştiriye açıktır. Zira nasıl ki, had cezalarını ifa etmek devletin görevi olup da bu görevlerin yapılmadığı, İslam devletinin bulunmadığı bir

58 Benzer kanaat için bkz. Yavuz, *a.g.e.* s.65Ω.

Müslüman toplulukta birtakım kişilerin devlete vekâleten kalkıp da had cezalarını ifa etmeleri, meselâ bir hırsızın elini kesmeye kalkışmaları o Müslüman toplum içinde tefrika ve kargaşaya, fitneye sebep olacağı için yanlış olacaksa, zekâtın devlet tarafından toplanmayıp ve gereken yerlere harcanmadığı bir İslam toplumunda fertlere devletin yetkilerini vermek de hatalı olacaktır.

Öte yandan zekâtın çeşitli yönleri vardır. Örneğin, “veren ile alan arasındaki ilişki; fakir-zengin diyalogu” gibi. Bunun kurulması, tarafların birbirlerini tanımaları, kaynaşmaları ve cemiyette sınıflar arasında sosyal uçurumların oluşması, varsa en aza indirilmesi, gibi sosyal psikolojik bir unsur da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu itibarla, temlik rüknüne sadece şekil veya sadece mana cihetiyle bakılması yeterli olmayacaktır. O halde konunun tüm yönleriyle ele alınması daha isabetli bir yaklaşımdır.

Zekât vermekle mükellef olan bir zengin, önce yakın akrabasından başlayarak ihtiyaç sahiplerini araması, onları bulması ve onların yaşadıkları ortamı yakinen de müşahede etmesi, dertlerine deva olacak ihtiyaçlarını giderecek maddi sıkıntılarını bertaraf edecek ve onları da incitmeden kaba davranmadan Allah’ın emrini ifa ederek zekâtını vermesi lazımdır. Böylece temlik rüknü de tahakkuk etmiş olacaktır.

Sonuç itibarıyla bahsedilen yolla zekâtın ödenebileceği ve asrın Müslümanlarına bir vüsat olması bakımından, sosyal yardımlaşma esaslarına sadık kalarak çalışan müesseselere de zekâttan bir payın verilebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Allemetü'l-Hümmam Mevlana eş-Şeyh Nizam ve Cemeat u min Ülema-i Hindi'l-Â'lem, “*el-Fetava el-Hindîyye*” Heyet, “*el-Fetevâ'l-Hindîyye*”, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin b. Yusuf el-Aynî el-Ayıntâbî (ö.855/1451) “*Şerhu'l-Hidâye. el-Binâye*” Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 2000/1420.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, “*Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, İstanbul: Bilmen yayın Evi, 1967-1970.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buharî (ö.256/870) “*Sahihu'l-Buharî*” İstanbul, 1325/1907.
- Canan, İbrahim, “*Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*”, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Cezeri, Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz Cezeri, (ö.1360/1941) “*Kitabu'l-Fıkh ala'l-Mezahibi'l-Erba'a*” Beyrut ts.
- Damad Efendi, Efendi, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade, Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed b. Süleyman Rumî, , (ö.1078/1667). “*Mecmeü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*”, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.

- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer (ö.385/995), “*Sünenü'd- Dârekutnî*”, thk. Abdullah Haşim. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1966/1386.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, (ö. 255/868), “*Sünenü'd- Dârimî*” ; thk. Fevvâz Ahmed ez-Zemerlî, Hâlid es-Sebi' Âlemi. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Davutoğlu, Ahmed, “*Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*” İstanbul: Işık Yayınları, 2013.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdi es-Sicistânî (ö.436/1044) “*Sünen-i Ebu Davud*” el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.
- Erdoğan, Mehmet “*Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*” Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Firuzabadî, Ebu Tahir Mecdüddin Muhammed bin Yakub bin Muhammed el-Firuzabadî, (ö. 817/1415), “*Kamusü'l-muhit ve'l-kabesü'l-vasitu el-cami' lima zehebe min lugati'l-Arab şematit*”
- Hazin, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi Hazin, (ö.741/1341), “*Lübabü't-Te'vil fî Meani't-Tenzil = Tefsirü'l-Hazin*”, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1891.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulaziz b. Ahmed b. Abdurrahim el-Hüseynî ed-Dımaşkî, (ö.1258/1836), “*Reddu'l-muhtâf ala'd-Durri'l-muhtâr*”, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992/1412.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Hanbel, (ö.241/855) “*el-Müsned*”, (el-Fethu'r-Rabbani Tertibi), Ensar Yayıncılık ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme, (ö.620/1223), “*el-Muğni*”, Beyrut: Daru'l-Fikir, 1405.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, (ö.273/887), “*Sünenü İbn Mace*”, Delhi: el-Matbaü'n-Nizami, 1905.
- İbn'ül-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. el-Hümmam Abdülvahid b. Abdülhamid b. Mesu'd es-Sivasî (ö.681/1282) “*Şerh ü Fethi'l-Kadir*”, Mısır: Mektebet-ü Seyyid Muhammed,1315.
- İbni Murî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Murî (ö.676/1277), “*el-Mecmû, Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*”, thk. Muhammed Necîb el-Mutiî, Mektebetü'l-İrşad, Cidde. ts.
- İmam Malik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik b. Enes, (ö.179/795), “*el-Muvatta*” -- Kahire: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1951.
- Kardâvî, Yusuf, “*Fikhü'z-Zekât*”. Beyrut: Dârü'l-İrşad, 1969.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi (ö.587/1191), “*Bedaiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai*”, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418
- Merğînânî, Ebu'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebûbekr b. Abdulcelîl el- Fergânî el-Merğînânî er-Riştânî (ö.593/1197), “*el-Hidâye*”, Pakistan: İdarteü'l-Kur'an ve Ulûmü'l-İslamiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd b. Mahmud el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö.6837/1284), “*el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Mollamehmetoğlu O. Zeki, “*Sünen-i Tirmizî*” Tercümesi, Yunus Emre Yayınları,1980.

- Mutarrizi, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali Mutarrizi, (ö.610/1213), “*el-Mugrib fî tertibi'l-mu'rib*” ; thk. Mahmûd Fahuri. Haleb: Mektebetu Usame b. Zeyd, 1979.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875), “*Sahih-i Müslim*”, Kahire: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1329.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, (ö.303/915), “*Sünenü'l-Kübra*” ; thk. Abdulgaffar Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevi b. Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991/1411.
- Özek Ali, Karaman Hayrettin, Aydın H. Âkif, Erkal Mehmed, “*İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*”, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, (ö.606/1209), “*et-Tefsirü'l-Kebir = Mefatihü'l-Gayb*” -- İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1307.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, (ö.483/1090), “*el-Mebsut*”, Kahire: Matbaatü's-Saade. 1324-1331.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, (ö.279/892) “*el-Câmiü's-Sahih = Sünenü't-Tirmizi*” ; tahkik ve şerh Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1978/1398.
- Yavuz, Yunus Vehbi “*İslam'da Zekât Müessesesi*”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.